

УДК 330.524:331.102.344

І.О. Ревак, канд. екон. наук

Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна

**СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ДЕРЖАВИ****И.А. Ревак**, канд. экон. наук

Львовский государственный университет внутренних дел, г. Львов, Украина

**СТРУКТУРНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ГОСУДАРСТВА****Iryna Revak**, PhD in Economics

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine

STRUCTURAL COMPONENTS OF STATE'S INTELLECTUAL POTENTIAL

Представлено авторський підхід до визначення внутрішньої структури інтелектуального потенціалу держави. Обґрунтовано, що інтелектуальний потенціал є комплексним структурним утворенням, що складається з освітнього, наукового, культурного та духовного компонентів. Базовою компонентою є освіта, що характеризується сукупністю систематизованих знань, умінь та навиків, набутих у результаті навчання або за допомогою самоосвіти. Наступний рівень обіймає наука, що є витвором людського розуму та секуляризованою сферою людської діяльності, що розвивається за певними законами та стає продуктивною силою національної економіки. Вищий рівень представлений культурою, що є носієм національної самосвідомості та імпульсом до виховання майбутніх поколінь на основі високоморальних та естетичних цінностей. Найвищу позицію займає духовність, яка є особливим проявом людської самоорганізації та самопізнання, а отже, і фактором нагромадження та зростання інтелектуального потенціалу держави.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, освіта, наука, культура, духовність.

Представлен авторский подход к определению внутренней структуры интеллектуального потенциала государства. Обосновано, что интеллектуальный потенциал является комплексным структурным образованием, которое состоит из образовательного, научного, культурного и духовного компонентов. Базовой компонентой является образование, которое характеризуется совокупностью систематизированных знаний, умений и навыков, приобретенных в результате учебы или с помощью самообразования. Следующий уровень занимает наука, которая является творением человеческого ума и секуляризованной сферой человеческой деятельности, которая развивается по определенным законам и становится производительной силой национальной экономики. Высший уровень представлен культурой, которая выступает в качестве носителя национального самосознания и импульса к воспитанию будущих поколений на основе высоконравственных и эстетических ценностей. Наивысшую позицию занимает духовность, которая является особенным проявлением человеческой самоорганизации и самопознания, а следовательно, и фактором накопления и роста интеллектуального потенциала государства.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, образование, наука, культура, духовность.

The article reveals author's approach to the internal structure definition of state's intellectual potential. The author grounds that intellectual potential is a complex structural formation consisting of educational, scientific, cultural and spiritual components. Education being a basic component is characterized as a totality of systemized knowledge, skills and abilities gained in the process of studying or self-education. Science being the next level is a creation of human mind and a secularized sphere of human activity which is developed according to certain laws and becomes a productive bearer of national self-consciousness and impulse for upbringing of next generations on the basis of moral and esthetic values. Spirituality is on the highest position and it is a particular display of self-organization and self-knowledge and thus a factor of accumulation and increasing of state's intellectual potential.

Key words: intellectual potential, education, science, culture, spirituality.

Постановка проблеми. Новітні тенденції світового економічного розвитку підтверджують, що конкурентоспроможність будь-якої національної економіки залежить від кількісних та якісних параметрів наявного інтелектуального потенціалу. Фінансово-економічні потрясіння останніх кількох років змусили по-новому переосмислити роль інтелектуального потенціалу у житті суспільства і змістити акценти в сторону освітньо-наукової та культурно-духовної його складових. Загалом інтелектуальний потенціал є сукупністю нагромаджених інтелектуальних можливостей і ресурсів держави та визначається рівнем розвитку освітньої і наукової сфер, станом культурної та духовної спадщини. В його основі закладена природна здатність акумулювати все нові знання, генерувати нові ідеї, що стають основним джерелом економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній літературі є чимало фундаментальних праць, присвячених вивченню інтелектуального потенціалу,

дослідженню його значущості у науково-технологічному та інноваційному розвитку національної економіки. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Д. Белл, Е. Брукінг, Л. Едвінссон, Ф. Махлуп, В. Ростой, Т. Стюарт, Л. Туроу, Т. Шульц та ін. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід назвати В. Гейця, М. Згуровського, І. Каленюк, Ю. Канигіна, В. Куценко, Б. Маліцького, І. Лукінова, Б. Патона, О. Созінова, Л. Федулову, В. Удовиченко та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наявних у науковій літературі підходів до визначення внутрішньоструктурних параметрів інтелектуального потенціалу держави дозволив дійти до висновку, що дослідники феномена інтелектуального потенціалу представляють його внутрішню будову як сукупність освітнього, наукового, інноваційного, культурного, кадрового, матеріально-технічного та ін. потенціалів. Поза увагою дослідників залишається духовність як невід’ємна складова інтелектуального потенціалу, що, на нашу думку, є вищим проявом самоорганізації та самопізнання людини, чинником, який природно знаходить своє віддзеркалення в людському інтелекті.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних засад тлумачення інтелектуального потенціалу держави як сукупності чотирьох складових – освіти, науки, культури та духовності, які взаємопов’язані між собою, доповнюють одна одну, а внаслідок тісної взаємодії зумовлюють синергетичний ефект.

Виклад основного матеріалу. Структурно інтелектуальний потенціал представлений такими компонентами, як освіта, наука, культура та духовність. Авторське розуміння внутрішньої структури інтелектуального потенціалу ґрунтується на таких припущеннях. По-перше, кожен структурний елемент інтелектуального потенціалу містить багато спільних ознак, як, наприклад, пізнання, розум, проникливість, креативність, що робить його визначальним фактором економічного зростання та конкурентним чинником у міжнародній конкурентній боротьбі. По-друге, всі компоненти інтелектуального потенціалу за своїми функціональними характеристиками не лише доповнюють один одного, а поступово долучаються до процесу його формування і подальшого зростання. Схематично процес формування інтелектуального потенціалу із послідовним залученням усіх компонентів представлено на рис. 1.

Рис. 1. Структурні компоненти інтелектуального потенціалу

На нашу думку, базовим елементом інтелектуального потенціалу є освіта, що бере участь у формуванні інтелекту, надаючи людині-носію інтелекту здатність мислити, набувати знань, умінь, навиків, займатися вихованням та самоосвітою. Сферою, що надалі розвиває та зміцнює інтелектуальний потенціал, є наука, основне завдання якої – продукувати нові знання, розвивати всі види наукових досліджень та пропонувати національній економіці сучасні підходи у вирішенні складних та неординарних завдань. Слідом за наукою розташовується культура, що є особливою формою прояву людської свідомості та своєрідною сферою реалізації розумових, творчих та інтелектуальних здібностей. Культура збагачує інтелектуальний потенціал і надає йому ознак творчості, винахідливості, креативності тощо. Витонченою та водночас надзвичайно важливою складовою інтелектуального потенціалу є духовність, яка в невидимий спосіб позитивно впливає на здатність людини мислити, творити, збагачувати свій внутрішній світ, а отже, і примножувати інтелектуальний потенціал.

Аналіз структурно-функціональних параметрів інтелектуального потенціалу почнемо з освітньої компоненти, що, без сумніву, є фундаментом інтелектуального потенціалу, адже ставлення суспільства до освіти виступає першим показником його освіченості, розвиненості, духовності, здатності до розвитку і самовдосконалення.

На думку багатьох дослідників, освіту слід сприймати в комплексному, широкому соціальному значенні. А реформи, що об'єктивно необхідні та сьогодні вже відбуваються в системі освіти, мають бути підпорядковані головній меті – збереженню та примноженню духовного багатства української держави [3, с. 73]. Теоретико-методологічні підходи щодо з'ясування сутності освітньої складової, а також тлумачення освіти як продуктивної галузі економіки розглядає О. Комарова. Автор зазначає, що прогресивність суспільного розвитку залежить від потенційних можливостей освітньої сфери відтворювати якісно нову робочу силу, здатну ефективно та творчо вирішувати завдання господарської діяльності [8, с. 2]. Освіту як фактор стабільності та національної безпеки України розглядає В. Куценко і стверджує, що у більшості високорозвинутих країн перші особи беруть під особистий контроль розвиток освіти – важливого гаранта збереження і зростання інтелектуального потенціалу суспільства, отже – і суверенітету держави [12, с. 12].

Пряма вигода від освіти, за твердженням фахівців, для кожного з батьків чи учня менша за користь від неї для держави загалом. У ХХІ ст., як вважають експерти ООН, соціально-економічний розвиток країн залежатиме не від матеріальних і навіть не від фінансових ресурсів, а від кваліфікації робочої сили, тобто від її освітнього рівня [4].

Глибинну сутність освіти досліджував Г.І. Ханін, акцентуючи увагу на виконанні нею трьох фундаментальних завдань: 1) висунення наукових ідей; 2) підготовка кадрів найвищої кваліфікації у всіх сферах життя суспільства, які є носіями цих ідей; 3) формування під час навчання у ВНЗ моральних цінностей. У разі вирішення всіх цих завдань суспільство наповнюється спеціалістами з високими професійними і моральними якостями, а з найкращих випускників ВНЗ формується еліта суспільства. Автор наголошує, що зазначені завдання повинні вирішуватись одночасно, провідну роль при цьому відіграє висока кваліфікація, моральне обличчя та науковий авторитет професорів ВНЗ [22].

Цілковито погоджуємося з вищезгаданим автором, адже якісна освіта передбачає, щоб дипломований спеціаліст був здатним до постійної інтелектуальної праці, гнучкої зміни спеціалізації, подальшого навчання впродовж усього життя. Одночасно з набутими фаховими знаннями випускник повинен дбати про власні внутрішні достоїнства, такі як мораль та духовність, примножувати успадковані національні традиції, культуру, етичні якості тощо. Освіта є також процесом формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і пізнання, здатності до самонавчання та самовиховання.

Довгий час освіту розглядали як самостійну систему з функціями систематичного навчання та виховання членів суспільства, орієнтованими на оволодіння певними знаннями, моральними цінностями, вміннями, навичками, формами поведінки [7]. Однак духовна основа, орієнтація на найвищі людські цінності завжди визначали розвиток української освіти, навіть незважаючи на її заідеологізованість, замкнутість відносно інновацій світового НТП. Саме тому реформи, які об'єктивно необхідні і сьогодні вже відбуваються в системі освіти, мають бути підпорядковані головній меті – збереженню та примноженню інтелектуального потенціалу України.

Згідно із Законом України „Про освіту” метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, забезпечення економіки кваліфікованими працівниками. Крім освіти, освітній комплекс включає професійну підготовку – цілеспрямований процес навчання

реальних та потенційних працівників професійних знань та умінь з метою набуття навичок, необхідних для виконання певних видів робіт. Такі знання можна здобути як у закладах професійної підготовки, так і безпосередньо у процесі виробництва. Освіта та професійна підготовка становлять багатофункціональну систему зі складною структурою (рис. 2).

Рис. 2. Багатофункціональна структура освіти

Джерело: складено за [15].

Вплив цієї системи на життя суспільства доволі широкий: у дошкільних закладах і загальноосвітній школі починається процес формування особи, індивідуальної і суспільної свідомості людини, що триває і в системі професійної підготовки. У наш час зростає роль системи освіти як інституту духовного виховання особи, збагачення її інтелектуального потенціалу, покращення її якостей як суб'єкта виробничих відносин. Ця діяльність освітніх закладів, виступаючи своєрідною організацією потреби держави і громадян в освітніх послугах, потребує особливої уваги з боку держави. Втілення в життя державної стратегії розвитку вищої освіти повинно бути спрямоване на перетворення цієї галузі у реальний сектор сталого економічного та соціального розвитку.

Період трансформаційних змін вимагає від системи вищої освіти виконання складних завдань, пов'язаних з інтелектуальним забезпеченням розвитку економіки і новітніх технологій, виходом на вищий рівень кваліфікаційного забезпечення. Великого значення для підвищення ефективності прогнозування підготовки спеціалістів набуває посилення гнучкості вищої освіти. Нинішня ситуація вимагає від вищих навчальних закладів швидкого реагування на потреби галузей вітчизняної економіки, адаптації освітніх програм до європейських стандартів.

Безперечно, освіта повинна пристосовуватися до ринкових умов, готувати фахівців за перспективними спеціальностями, надавати такі освітні послуги, які б забезпечили можливість швидко змінити сферу діяльності й адаптуватися до жорстких вимог швидкозмінного ринку праці. Сучасна виробнича сфера потребує такого високого рівня освіти, знань, професійної майстерності, вміння працювати на сучасному високотехнологічному обладнанні. Тому на перший план виходять підвищена озброєність знаннями та творчі здібності. У зв'язку з цим зростають вимоги щодо якісної підготовки фахівців як у теоретичному аспекті, так і у плані професійної спрямованості на конкретні виробничо-технологічні процеси. А це, у свою чергу, стимулює кожного індивіда примножувати освітній, а отже, й інтелектуальний потенціал.

На нашу думку, освіта як складова інтелектуального потенціалу є комплексним показником, що не тільки відображає кількісний (абсолютний) стан нагромадження фонду освіти, але й визначає такі фактори, що зумовлюють її спорідненість з інтелектуальним потенціалом. Найважливішими серед них є такі: 1) володіння головними носіями сьогодення – знаннями та інформацією – зумовлює появу та зростання сучасної ролі класу інтелектуалів; 2) належність до продуктивної сфери національної економіки, оскільки основний результат праці в освітній сфері – надання відповідних послуг, які за своєю внутрішньою природою зумовлюють корисний ефект. Освіта продукує висококваліфіковані кадри та виступає своєрідним ресурсом для створення інтелектомісткої продукції; 3) освіта формує інтелект людини, що здатна творчо й оригінально мислити, приймати нестандартні рішення та брати відповідальність за їх виконання; 4) освіта є центром зосередження не лише освітніх, а й наукових, духовних та культурних цінностей, що збагачують інтелектуальну скарбницю кожної держави.

Отже, специфічні характеристики освіти як виду і сфери людської діяльності вимагають особливого ставлення з боку громадян та держави загалом. Подальший розвиток освітньої галузі, перспективи її якісного оновлення залежать від цілеспрямованого підвищення якісних освітніх параметрів та ефективної державної політики у цій сфері.

Домінуюча позиція у внутрішньоструктурній будові інтелектуального потенціалу повинна належати науці як продуктивному сектору виробництва перспективних наукомістких технологій та інтелектуальних продуктів, що дедалі більше визначатимуть інноваційність розвитку кожної держави. Переконані, що усвідомлення науки як відкритої системи створення нових знань, підготовка якісних фахівців вищої кваліфікації повинні стати направляючим вектором трансформаційних перетворень національної економіки у найближчі десятиліття.

На наш погляд, розвиток науки як джерела економічного зростання та надійного чинника зміцнення економічної безпеки має стати пріоритетом державної політики та умовою для формування та реалізації інтелектуального потенціалу держави. Наука як сукупність людських знань, що розвивається за певними об'єктивними законами, стає продуктивною силою національної економіки та долучається до створення національного багатства поряд з іншими економічними ресурсами – капіталом, працею та підприємницьким хистом. Усвідомлення значущої ролі науки у процесах накопичення нових знань, збільшення інтелектуального потенціалу, формування інформаційно-економічного простору, розвитку суспільства є необхідною умовою зміцнення економічної безпеки держави.

Грунтовне системне дослідження науки як багатогранного суспільного явища здійснив Дж. Бернал у 1954 р., який прирівняв її до інституту, методу, суми накопичених знань, важливого фактора підтримання і розвитку виробництва, одного з найсильніших факторів, що формують переконання і ставлення до світу і людства [2, с. 18].

Про провідну роль науки у структурі інтелектуального потенціалу свідчить той факт, що силами українських науковців нині виконуються складні та наукомісткі проекти, реалізація яких можлива тільки з використанням потужної науково-технічної бази найбільш індустріально розвинених країн світу [13, с. 64]. Крім цього, Україна традиційно вважається державою з розвинутою мережею наукових закладів, визнаними у світі науковими школами, розгалуженою системою підготовки наукових кадрів.

У нашому дослідженні науку трактуємо як процес отримання нових знань внаслідок проведення теоретичних, експериментальних, прикладних та ін. видів досліджень з метою подальшої їх апробації у сферах та галузях національної економіки. Наука є тим зміцнюючим елементом, що впливає на пізнання природи завдяки систематизованій логічній взаємодії людського інтелекту, природи та суспільства. Крім цього, наука є складним соціальним інститутом, який сформувався у процесі розподілу праці, поступового відмежування розумової праці від фізичної та перетворення пізнавальної діяльності у специфічний вид занять окремих осіб, колективів, установ [14].

Наука у структурі інтелектуального потенціалу, на нашу думку, представлена фундаментальними і прикладними дослідженнями та експериментальними (науково-прикладними) розробками. Наука як своєрідна діяльність людей включає такі процеси: формування знань, що відбуваються внаслідок спеціально організованих наукових досліджень; передавання знань, що виникає внаслідок комунікацій учених та осіб, зайнятих науковою діяльністю; відтворення знань, що полягає у підготовці наукових кадрів, підвищенні їх кваліфікації, формуванні наукових шкіл; примноження знань, що проявляється у нових винаходах, ноу хау, промислових зразках тощо.

Характерною рисою наукових знань є їх послідовність та систематичність, а також здатність створювати нові поняття, закони, теорії, що будуть застосовані у високопродуктивній людській або господарській діяльності. Наука є визначальним джерелом економічного піднесення, чинником реалізації національних інтересів у науково-технологічній сфері та особливим стратегічним ресурсом у міжнародній співпраці. В Україні наука організаційно ділиться на п'ять взаємопов'язаних секторів: академічна, вузівська, галузева, заводська та позавідомча. Академічна сфера вітчизняної науки забезпечує організацію та координацію наукових досліджень з фундаментальних і прикладних проблем природничих, технічних, медичних, суспільних, гуманітарних та інших галузей наук. Наприклад, концепція розвитку. За словами Л.І. Федулової, академічний сектор виконує понад 70 % усіх фундаментальних досліджень в Україні [21, с. 4]. Загалом фундаментальна наука розвивається відповідно до притаманних тільки їй властивостей та закономірностей на основі пізнання об'єктивних законів розвитку природи, суспільства і людини. Вона продукує новітні наукові знання, збагачує загальний рівень науки й освіти в державі, окреслює нові можливості і напрямки науково-технологічного розвитку. Вузівська наука теж є ключовим сегментом науки, що визначає якість підготовки висококваліфікованих фахівців та поєднує фундаментальні дослідження з прикладними. Наукові школи, що створюються в межах вузівської освіти певною мірою забезпечують і визначають стратегічні орієнтири, якими повинна розвиватися національна економіка. Вони є тими осередками, де формуються та загартовуються молоді науковці у тісній співпраці з досвідченими наставниками. Галузевий, а тим паче заводський сектори науки зорієнтовані на прикладні, в тому числі проектно-конструкторські, розробки та їх впровадження у виробництво. Загалом галузеві інститути повинні забезпечувати науково-технічний прогрес та поступовий перехід на інноваційний тип національної економіки. Позавідомчу освіту в основному формують недержавні підприємства та організації, або агломерації наукоємних виробництв, що об'єднуються навколо науково-дослідних інститутів. В. Кравчук наголошує, що основним гальмом у співпраці виробників з науковцями є те, що віддача на

вкладений капітал приходиться через кілька років, натомість пошуки ведуться десятиліттями. А вкладення в науку – це ті ж капіталовкладення, пов'язані, крім іншого, з великими ризиками [10, с. 9].

Одним із дієвих інфраструктурних елементів позавідомчої освіти, що розраховані на наукову співпрацю у довгостроковому періоді, є бізнес-центри та бізнес-інкубатори. Ці бізнес-структури направлені на надання комплексної підтримки новоствореному суб'єктові підприємницької діяльності щодо надання чи розроблення комплексу науково-дослідних та експериментальних розробок, також прискорення його входження на ринок новітніх технологій.

Вважаємо, що наука як найважливіший визначник науково-технічного, а отже, й інноваційного розвитку національної економіки, посідає центральне місце у структурі інтелектуального потенціалу держави. Наука – це сфера з величезними ринковими можливостями, яка потребує постійної уваги та підтримки з боку держави. Як справедливо зауважує В. Семиноженко, сьогодні «наука перестала бути інтелектуальним штабом держави і головним експертним центром, перестала визначати стратегію розвитку і, як наслідок, випала з неї як сфера та орієнтир» [16, с. 29]. Однак, на нашу думку, лише держава має стати розробником пріоритетних напрямків економічного розвитку та захисту національних економічних інтересів, безпосереднім замовником та організатором наукових досліджень та розробок у конкурентоспроможних галузях економіки, провідником інноваційних процесів.

Невід'ємною складовою інтелектуального потенціалу, на наш погляд, є культура як належний рівень розвитку людини, держави і суспільства, що характеризується наявністю особистісних і соціальних цінностей, відповідних знань, умінь та навичок.

Заглиблюючись в етимологію поняття “культура” розуміємо, що феномен культури полягає в тому, що вона стосується не лише процесу виховання освічених та високоморальних особистостей, а й відіграє важливу роль у всіх без винятку сферах людського життя – від дозвілля до професійної діяльності.

За визначеннями міжнародної організації ЮНЕСКО, культура – це комплекс особливих духовних, матеріальних, інтелектуальних та емоційних характеристик суспільства або соціальної групи, які охоплюють не тільки мистецтво й літературу, але і стиль життя, устрій спільного проживання, систему цінностей, традицій та вірування [17].

Впродовж останніх десятиліть культура все більше набуває ознак, що характерні для економічних видів діяльності. Так, з'являється термін «економічна культура», який у найбільш загальному трактуванні означає сукупність матеріально-духовних здобутків людей у різних сферах соціально-економічної діяльності, або ж сукупність матеріальних і духовних соціально напрацьованих засобів діяльності, за допомогою яких здійснюється матеріально-виробниче життя людей [9, с. 123; 11].

У нашому розумінні культура є особливою формою прояву людської свідомості та специфічною сферою застосування розумових (творчих, інтелектуальних) здібностей, що надихає людину до активної творчої діяльності у будь-якій сфері суспільного життя та сприяє становленню її як активного суб'єкта соціально-економічних процесів. Культура визначає рівень духовного та морального стану суспільства, є важливим ресурсом економічного та соціального розвитку, виступає одним із головних чинників ефективності національної економіки, а отже, сприяє зростанню національного конкурентоспроможного чинника у світовому масштабі – інтелектуального потенціалу.

На нашу думку, культура є невід'ємною складовою інтелектуального потенціалу з огляду на такі ключові аргументи. По-перше, культура, як і інтелект людини, первинно визначається рівнем освіти, а засвоєння знань, системи цінностей і норм поведінки формують культурні якості людини, такі як креативність, творчість, компетентність, від-

повідальність. Наявність культурних якостей є підґрунтям інтелекту окремої людини, її здатності не лише модифікувати та вдосконалювати вже відоме, а створювати принципово нове. По-друге, культура як особлива форма існування людських цінностей та моральної свідомості вносить свою частку у формування інтелектуального потенціалу, оскільки має здатність проникати в усі сфери людського життя та позитивно впливати на соціально-економічні процеси. По-третє, класичний поділ культури на такі складові елементи, як традиційна (або народна), масова та елітарна культура дає можливість розглядати останній її різновид як культуру, що ґрунтується на існуванні специфічних форм мистецтва, зрозумілих лише невеликій категорії людей, що наділені високим рівнем інтелекту та здатні адекватно реагувати на певні суспільні виклики та духовні запити. Звідси випливає, що культура є не лише сукупністю яскраво виражених особистісних рис (емоційних, духовних), вона визначає рівень інтелектуального розвитку кожної особистості зокрема. По-четверте, культура є носієм національної самосвідомості, а отже, виступає рушієм та спонукальним засобом до активізації процесів, пов'язаних з формуванням та нагромадженням інтелектуального потенціалу. Національна культура та національна самосвідомість є своєрідними ідентифікаторами кожної нації, а наявність механізмів, здатних підсилити їх взаємний вплив, сприятиме швидшому відродженню національної гідності та самобутності. Крім цього, культура є критерієм національної зрілості та виразником здатності держави вирішувати найскладніші соціально-економічні завдання.

Аналіз літературних джерел та наукових видань дав можливість дійти висновку, що найповніше внутрішня структура культури представлена у Системі статистики культури, що запропонована міжнародною організацією ЮНЕСКО (рис. 3).

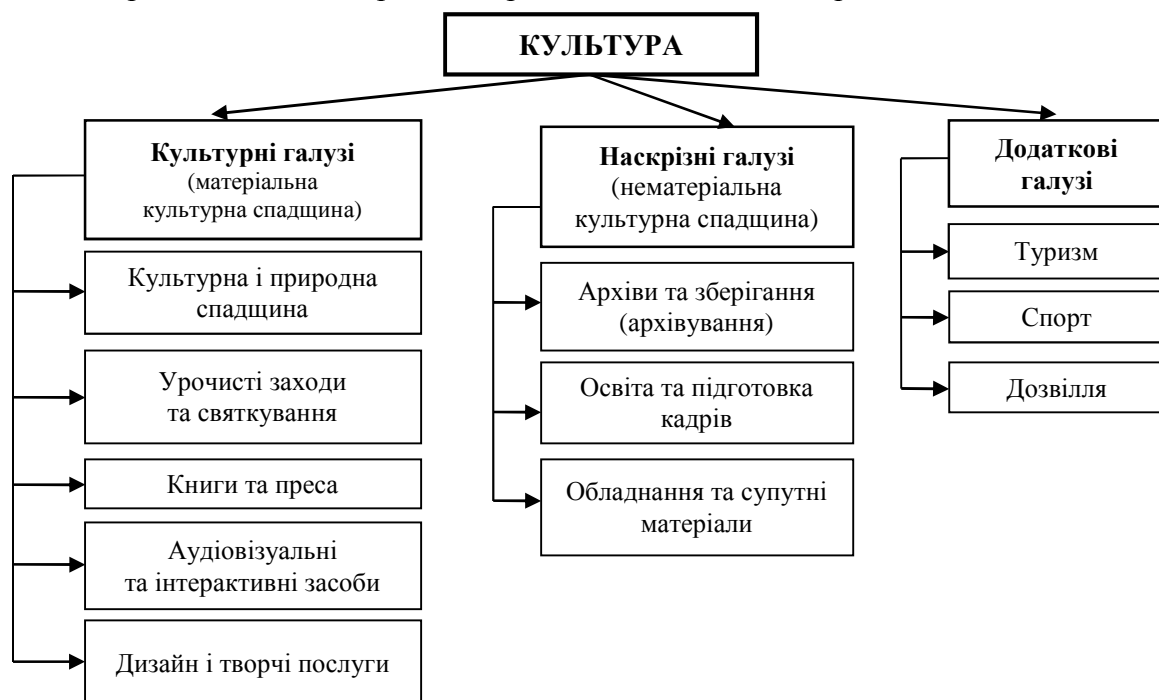

Рис. 3. Внутрішня будова культури

Джерело: складено за [17].

Таким чином, культура, що виступає самоцінністю та найвищим проявом людської моралі, природно переплітається з такими рисами інтелекту, як практична спрямованість розуму, здатність до креативного пошуку та винахідливості, вияв ініціативності, а отже, доповнює та збагачує інтелектуальний потенціал.

Важливою складовою інтелектуального потенціалу, що стосується внутрішнього, невидимого на перший погляд, стану людини та проявляється в її здатності примножувати і розвивати свій інтелект, є духовність. Вплив духовності на інтелектуальний потенціал, на наш погляд, не викликає жодних сумнівів, оскільки вищий рівень духовності сигналізує про наявність у людини таких достоїнств та чеснот, як відповідальність, моральність, гуманізм, любов, довіра. Усе це, безперечно, позитивно впливає на здатність людини креативно мислити, продукувати нові конструктивні ідеї, а отже, примножувати власний інтелектуальний потенціал.

Духовність є об'єктом досліджень багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних філософів та психологів, зокрема Ж.М. Юзвак, В.І. Абрамова, М. Савчина та ін. Так, на думку Ж.М. Юзвак, духовність – це творча здатність людини до самореалізації та самовдосконалення, зумовлена когнітивно-інтелектуальними, чуттєво-емоційними та волевовими характеристиками, що сприяють формуванню та реалізації загальнолюдських етичних та естетичних цінностей людини, усвідомленню єдності внутрішнього світу людини та Всесвіту [25, с. 141]. Погоджуємося з позицією В.М. Шердакова, що духовність – це щось безумовно позитивне, це пріоритет вищих, духовних інтересів над матеріальними, отже, людина, що має розум та волю, є істотою духовною [24, с. 27] та науковою точкою зору Н.В. Караульної стосовно того, що «духовність не може бути зведена до наслідку суспільного чи індивідуального культурного розвитку, не може набувати форм статичних точок у життєдіяльності людини (як-то: духовний вчинок, подвиг, катарсис), які слугують критерієм для оцінки людини з позиції абсолютної духовності; а витлумачується як безперервний процес, в якому не вдається фіксувати початок та кінець, в якому не існує дискретності» [5, с. 13]. Справді, духовність є вищим проявом самоорганізації та самопізнання людини, чинником, що безпосередньо знаходить своє віддзеркалення в людському інтелекті.

На нашу думку, духовна сфера є якісним станом суспільної й індивідуальної свідомості населення, що сприяє підвищенню інтелектуального потенціалу загалом та відображає його здатність пропагувати вищі духовні цінності, відстоювати життєво важливі національні інтереси, сприяти утвердженню інтелектуально проривних стратегій економічного зростання.

На тісний зв'язок між духовністю та інтелектом вказує О.В. Сухомлинська, на думку якої, духовність – це виховання високих інтелектуально-моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань, а отже, створення умов, які б сприяли розвитку моральної активності та спрямованості психологічної діяльності [18, с. 15–16]. Однак найхарактернішою ознакою духовності можна вважати визнання її як ціннісної форми свідомості, що відображає сутнісно життєві екзистенційні проблеми людини. Духовність не залишає поза увагою знань, раціональності та інтелекту, тоді як прогрес пізнання виявляє великий вплив на духовну сферу, або ж вирішення багатьох життєвих проблем залежить від рівня й обсягу знань, якими володіє певна особа. У духовній сфері знання не є визначальними, вони відіграють другорядну роль [6].

Актуальним на поч. ХХІ ст. стає новий напрям в економічній науці під назвою «духовна економіка», в основі якої – синергетична співпраця між усіма учасниками економічних відносин. Рушійною силою в економіці нового типу має стати людська свідомість, а головними рисами – самовіддача, взаємопідтримка, відповідальність за себе та за інших.

Подібну наукову гіпотезу висуває В.А. Ткаченко, ініціюючи проведення особливого філософського дослідження на предмет вивчення ініціативної творчої економічної діяльності суб'єктів суспільної формації як природного феномена життєтворення і як базису до зростання інтелектуального потенціалу суспільства [20, с. 405].

Підсумовуючи, наголосимо на таких важливих моментах. По-перше, у наукових джерелах питання духовності набувають релігійної та світської інтерпретації, оскільки традиційно сформувався два найбільш розповсюджених підходи. Заглиблюючись у релігійне трактування цього поняття, можемо констатувати, що духовність проявляється лише стосовно Бога, наближенням людини до ідеалу, яким є Бог (Творець), свободи від усього, що відбувається, наповнення власного життя вищим, божественним смислом [1, с. 406]. Тільки звертаючись до Бога і через тісні відносини з ним можна вирішити духовні та моральні проблеми, пропагувати добро. Якщо ж Бога немає, все дозволено, то духовність зникає [6]. Поряд з релігійним підходом існує світське трактування духовності, в основі якого – питання гуманізму, утвердження добра і справедливості, тобто все те, що не пов'язане з релігійними почуттями і переживаннями. Сутність духовності полягає в самовдосконаленні, відкритті власного духовного начала без втручання божественних сил [19, с. 287]; властивість особистості робити вільний вибір серед ієрархії цінностей (матеріальних і духовних), який, у свою чергу, обумовлює свободу орієнтації на ідеал, смисл побудови власного життя [23, с. 6].

На нашу думку, духовні цінності можуть трансформуватися у продукти духовного призначення – віру, надію, любов, богопосвячення та продукти суспільного характеру – моральні цінності, етичні норми, принципи та правила, які в сукупності формують частину інтелектуального потенціалу. Загалом духовна компонента інтелектуального потенціалу має кількісні та якісні форми прояву, і при цьому її не можна розглядати як суму особистої духовності, моральних принципів та етичних норм поведінки його носіїв. Вона набуває змісту лише у випадку трансформації всіх цих якостей у суспільно-духовні продукти. Іншими словами, носії духовних цінностей повинні не лише самовдосконалюватися, а й активно долучатися до соціально-економічних процесів.

Висновки і пропозиції. Отже, ґрунтовний аналіз внутрішньої структурно-функціональної характеристики інтелектуального потенціалу дав можливість дійти висновку, що інтелектуальний потенціал – це інтегрована динамічна сукупність взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих компонентів – освіти, науки, культури та духовності, взаємодія між якими зумовлює певний (синергетичний) ефект та який повинен бути спрямований на зміцнення економічної безпеки держави.

Список використаних джерел

1. *Белозерцев Е. П.* Образ и смысл русской школы: очерки прикладной философии образования / Е. П. Белозерцев. – Волгоград : Перемена, 2000. – 461 с.
2. *Бернал Дж.* Наука в истории общества / Дж. Бернал ; пер. с англ. А. М. Вязминовой и др., общ. ред. Б. М. Кедрова, И. В. Кузнецова. – М. : Иностранная литература, 1956. – 736 с.
3. *Каленюк І.* Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 67–73.
4. *Капченко Р. Л.* Розвиток вищої освіти – передумова формування людського капіталу / Р. Л. Капченко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – Вип. 168. – С. 37–43.
5. *Караульна Н. В.* Духовність як чинник самовизначення людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н. В. Караульна. – К., 2000. – 17 с.
6. *Келле В. Ж.* Духовность и интеллектуальный потенциал [Электронный ресурс] / В. Ж. Келле. – Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/kelle/kagan_03.html.
7. *Колесников Л. Ф.* Эффективность образования / Л. Ф. Колесников. – М. : Педагогика, 1991. – 286 с.
8. *Комарова О.* Освіта – продуктивна галузь економіки й одна з основ розвитку науки / О. Комарова // Проблеми науки. – 2004. – № 5. – С. 2–7.

9. *Костюкова О.* Безперервність розвитку економічної культури особистості у системі освіти / *О. Костюкова* // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 1.2. – С. 123–126.
10. *Кравчук В.* Об'єднання науково-виробничого потенціалу – запорука створення конкурентоспроможної техніки [Електронний ресурс] / *В. Кравчук, І. Іваненко, Є. Сербій* // Техніка і технології АПК. – 2012. – № 11. – С. 8–11.
11. *Культура и экономика* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.xserver.ru/user/kulie/>.
12. *Куценко В.* Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України / *В. Куценко, В. Удовиченко, І. Опалова* // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 12–21.
13. *Маліцький Б. А.* Перспективні напрямки науково-технологічного та інноваційного розвитку України (Результати першого етапу прогностно-аналітичного дослідження в рамках Державної програми прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку на 2004-2006 роки) / *Б. А. Маліцький, О. С. Попович, В. П. Соловйов.* – К. : Фенікс, 2006. – 208 с.
14. *Основи наукових досліджень : навчальний посібник* / *В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін.* – Л. : Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.
15. *Ричкова Л. В.* Управління освітою дорослих як система / *Л. В. Ричкова* // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2006. – Вип. 23. – С. 264–269.
16. *Семиноженко В. П.* Будущее науки – будущее Украины / *В. П. Семиноженко* // Наука та наукознавство. – 2005. – № 3. – С. 28–31.
17. *Система статистики культуры ЮНЕСКО – 2009 (ССК)* [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uis.unesco.org/culture/Documents/framework-cultural-statistics-culture-2009-rus.pdf>.
18. *Сухомлинська О. В.* Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / *О. В. Сухомлинська* // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.
19. *Тимощук Г. В.* До проблеми визначення поняття «духовність» у педагогічній науці / *Г. В. Тимощук* // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. – 2012. – № 1. – С. 286–289.
20. *Ткаченко В. А.* Концептуально-аналітична система компетенцій формування інновацій зростання інтелектуального потенціалу / *В. А. Ткаченко* // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5), том 1. – С. 404–428.
21. *Федулова Л. І.* Інтеграція науки й освіти в системі формування економіки знань / *Л. І. Федулова* // Проблеми науки. – 2004. – № 9. – С. 2–6.
22. *Ханин Г. И.* Высшее образование и российское общество / *Г. И. Ханин* // ЭКО. – 2008. – № 8. – С. 75–92.
23. *Шевченко Г. П.* Педагогіка духовності / *Г. П. Шевченко* // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / [гол. ред. : *Г. П. Шевченко*]. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – Вип. 1. – С. 3–9.
24. *Шердаков В. Н.* Понятие духовности / *В. Н. Шердаков* // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 24–32.
25. *Юзвак Ж. М.* Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку / *Ж. М. Юзвак* // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 139–150.